

Léteznek-e európai identitás?

Demessay, Claire: Les Européens existent-ils? = Politique étrangère, 2003. 3–4. no. 773–787. p.

[A tanulmány írója kutató az Ifriben, a francia–német kapcsolatok Tanulmányi Bizottságában (Cerfa).]

Hosszú időn keresztül az Európa-terv lényegileg gazdasági, jogi, intézményi ügynek számított. Ám 2003-ban, az Európa jövőjét taglaló Alkotmány kimunkálása során sürgetően előkerült az emberi alap kérdése, fölkarva különféle vélekedéseket. Első látásra a nemzeti sajátosságok annyira meghatározók, hogy könnyedén kirajzolódnak egy európai identitás körvonalai. Ha azonban föltűnés nélkül maradnak, bizonyos közös tendenciák érzékelhetők vélekedésben, viselkedésben. Hogy a jövőben lesz-e olyan koherens politikai terv, mellyel az európaiak azonosulni tudnak, továbbra is nyitott a tíz, új tagállam csatlakozásának előestéjén.

2003 április–májusától az Európai Közösség olyan politikai dimenzióval rendelkezik, mint eddig sosem: jelképesen: az államközösségből átalakul uralkodó állammá.

Ellentétben a korábban szokásos „akadémikus” vitától, a civil társadalom és a politikai körök rendkívül élénken vitatni kezdték az identitás kérdését. Az Alkotmány körüli bábáskodás erre jó alkalmat nyújtott. Romano Prodi, a soros Bizottsági elnök külön csoportot hozott létre 2003 januárjában Európa kulturális, lelki értékeinek a számbavételére, amelyek megosztják a kontinens polgárait, illetve amelyek elválasztják őket az Egyesült Államok polgáraitól.

Az identitás kérdésével párhuzamosan az iraki válság kapcsán stratégiai megfontolások és egyéb érdekek miatt alakult ki mély szakadék az európai államok között. Nyilvánvaló, hogy a rövid távú számvetések és a külső nyomásgyakorlás szerepe túlhangsúlyos lesz, és nem tükrözik feltétlenül a közvélemény várakozását. R. Kagan szerint az európai szellem kantiánus, hívei a nemzetek fölötti megegyezéseket és a nemzetközi együttműködést szorgalmazzák. Ezzel szöges ellentétben az észak-amerikaiakat Hobbes szellemisége jellemzi, azaz, adott esetben az erőszakos hatalmi beavatkozás hívei. Valójában azonban nem kell ahhoz európainak lenni, hogy a diplomáciai megoldást követeljük.

Vagyis nem is olyan egyértelmű, kik azok az európaiak, és hol vannak? A konvencionálisok szerint egyedül a különbözőség az, ami összeköt, a „különbözőségben egyek” az európai államok. Másrészt az európai politika nemzeti kézben marad. A Maastrichti Szerződést követően sem lett megfelelő eszköze, intézményes módja a polgárok véleménynyilvánításának. Nem véletlen, hogy az Alkotmány szövegének első változatába így került be: „a népek és az európai államok akarata közös jövőjük fölépítése”.

Az egyes államoknak megvan a maguk identitása, melyet féltékenyen őriznek. A legjobban a nyelv mutatja ezt. A mostani csatlakozást követően több mint húsz lesz belőlük. De ténylegesen csak az angol a bizonyos *lingua franca* Európában, s nagyjából a tengerentúl is, szerte a világon. A sokféle európai nyelv arra utal, hogy hiányzik a közös emlékezet, leszámítva a közelmúltbeli totalitárius, illetve Shoah-élményeket. De egyéb, régebbi, közös, említésre méltó, „dicsőséges”, az egész unióra kiterjedő emlékek hiányoznak.

A kollektív emlékezet hiánya gondot okoz, mert nehezzé teszi az európai identitás megélését az egyén számára. Márpedig a nemzetkutatások szerint a nyelv az a médium, amely a legnagyobb mértékben szétszór, melyen keresztül a társadalom lélegzik, túléli, és alkot, vagyis egyszerre egyesít, és kizár. Még nem fejeződött be az a folyamat, amelyben már nem lesznek olaszok, franciák, oroszok stb. csak európaiak.

Jean Monnet határozott víziója az európaiak által elfelejtett európai kultúráról, s újralfedezésének szükségességéről, a nemzeti történelmet meghaladó, európai történetírás-son keresztül lehetséges. Ám az antikvitástól kezdve sem lehet majd a történelmi határok egységes együttesét fölfedezni. Ha szerények maradunk, a XX. századi történelem közös olvasata már jelentős lépés lesz a közös európai emlékezet kialakításában.

A 2003-ban kialakult vita, mely szerint Istent be kell venni az európai Alkotmányba, a kérdés veszélyességét hangsúlyozta. Az európai államokban az egyház a leginkább szekularizált helyzetben van, viszont korántsem a kereszténység az egyetlen gyakorolt vallás az európai országokban, ugyanakkor nemcsak itt találhatók katolikusok és protestánsok.

Tagadhatatlan az is, hogy a zsidó-keresztény kultúra teremtett talajt erkölcsiségével az egyenlő jogoknak, még ott is, ahol ma a katolicizmus kisebbségben van. A 3 D (franciául *démocratie, dialogue, droits de l'homme* = emberi jogok) határozzák meg leginkább az európaiakat? Nem egyszerű persze közvetlen összefüggést találni az európai szellem és a politikai liberalizmus között. Sőt, ha a jól működő gazdaság, a stabil intézményrendszer, az emberi jogok tiszteletben tartása, a kisebbségek támogatása elegendő feltételek lennének a Közösséghez csatlakozáshoz, úgy elképzelhető például Izrael taggá létele is.

Ismét fölvetődik az a kérdés is, hogy a transzatlanti (egyesült államokbeli) értékek mennyivel valószínűsőbbek az európaiakénál. 2001. szeptember 11-e után, majd az iraki bombák megsemmisítésének elszántságában Európa meggyöngült, s lehet, hogy a Bush-korszak vége ad majd csak újabb reneszánszt neki. Seymour Lipset úgy fogalmaz: az észak-amerikaiak többségét a személyes felelősség etikája, valamint az individualizmus és államellenesség keveréke jellemzi. Az európaiak ezzel szemben jóval szolidárisabbak előljáróikkal, és sokkal igényesebbek az állam irányában. Nem vizsgálta viszont, hogy mi a helyzet a kelet-európaiakkal. Személyes felelősség dolgában valószínűleg középúton helyezkednek el az amerikaiak és Nyugat-Európa között. De Észak- és Dél-Európa között is jelentős különbségek vannak: a skandinávokban jóval több a bizalom és megengedőbbek is, mint a kontinens többi részén, de például a gyanakvás igen erős a közép-európaiakban, és csúcsot ér Írországban.

Szociális, gazdasági téren a most, illetve a közeljövőben csatlakozó országok jóval elmaradottabbak Nyugat-Európánál, amely némileg elmarad Japán és az Egyesült Államok mögött. Az életminőséget leginkább jellemző vásárlóerő a csatlakozott államokban átlagosan elmarad a nyugat-európai felétől; Bulgáriában és Romániában, Törökországban pedig a harmada. Az egymás iránti bizalom, illetve a demokrácia támogatása pont ilyen mértékű az említett viszonylatokban.

A párhuzamok vonása a gazdasági fejlődés modelljének meghatározásakor szűnik meg. A szocialista gazdaságból kinövő gazdaságok sokkal inkább a washingtoni, angolszász típusú gazdaságra álltak át, mint a rajnaira, azaz nyugat-európaire. (Erre leginkább az egészségügy helyzete mutat példát.) Európa megosztottsága itt is látszik. De egy magyar vélemény valószínűleg igaz lesz: „Paradox módon az amerikanizálódás segít hozzá minket ahhoz, hogy inkább európaiak legyünk.” (Bozóki A.)

A kibővített unióban a lakosok kétharmada egyetért abban, hogy az alapvető szükségleteit mindenkinek ki kell tudni elégíteni. Ide tartozik az is, Jean Rupnik szerint, hogy a „piac logikáján kívül kell hagyni az oktatás, kultúra, környezetvédelem kérdését”.

Most úgy tűnik, hogy az alapító és a még csatlakozó országok közötti különbségek jogi és gazdasági vonatkozásban a következő évek során lassan tompulnak, s úgy ötven év múltán homogenizálódnak.

Jelenleg az állampolgárok nincsenek elkötelezve valami szoros szociopolitikai terv megvalósításában. Gyakorlatilag csak az Európai Parlament tagjainak megválasztása ma-

radt számukra a klasszikus értelemben vett demokrácia gyakorlásának az egész térségre kiterjedő lehetősége. A többi kérdés, vita nemzeti szinten maradt. Igaz, az elmúlt években a nem kormányzati szervek jelentősége meghaladta a pártokét, s ilyen értelemben paradigmaváltásról is beszélhetünk. Azonban a mobilitást sokkal inkább a globalizmus jellemzi, semmint az európaiság. Az európaiak szívét még mindig a nemzetállam dobogtatja. A legutóbbi felmérések szerint a lakosok 40%-a definiálta magát kizárólag állampolgárságával, és Európáról szót sem ejtett. Igaz, ezek a tizenötök tagállamaiban élnek. Az újonnan csatlakozó országokban élőknek csak 10%-a utasítja el a Közösséget, a többség olyan érdekházasságot lát benne, amely szükségszerű, és nem érzel semmiféle nemzetekfölötti, saját személyiséget.

Valamiféle vészhelyzet tudatosítaná az együvé tartozást az európaiakban. Jürgen Habermas és Jacques Derrida szerint a közös külpolitika döbbenetén rá őket, hogy egyetemes értékeket képviselnek. Ilyen szempontból a 2003-as év előremutató volt. Az európaiak többsége azt kívánta, hogy egységes véleményen legyen valamennyi tagállam Irak kérdésében; kétharmad gondolta ezt az észak-amerikai politikától független módon megoldani. A kényelmetlen az, hogy a közösségi politikával kapcsolatos váradalmak lényegileg eltérőek a külkapcsolatok kérdésében általában.

Kakasy Judit

A „vad-kelet”: Kelet-Közép-Európa a rendszerváltás tükrében

*Rothacker, Albrecht: Im wilden Osten. Hinter den Kulissen des Umbruchs in Osteuropa.
Hamburg: Krämer, 2002.*

Rothacker kötetének mindenekelőtt alapozó fejezete: „Az új rend” (11–49.) köti le figyelmünket. Ebben a szerző részletesen vizsgálja mind a gazdasági, mind pedig a politikai rendszerváltás mibenlétét és eredményeit. „Kelet-Közép-Európán” a maga szemszögéből a volt KGST-régió országait (együtt az egykori NDK-val), továbbá Horvátországot és Szlovéniát a volt Jugoszláviából (a széthullott föderáció más utódállamai nélkül), valamint a függetlenné vált balti államokat (szintúgy a felbomlott Szovjetunió további utódállamai nélkül). Az áttekintés igazi értéke az összehasonlító elemzésekben áll, adott országra (mint például Magyarországra) vonatkozólag persze kevésbé differenciált.

Rendszerváltás a gazdaságban: privatizálás, külföldi tőke, intézményi reform

A gazdaság vonatkozásában szó van a korábbi, „szocialista”-államkapitalista rendszer hirtelen, katasztrófaszerű összeomlásáról, a „sokterápia” (Lengyelország kiemelésével) és a kíméletes fokozatosság elvét szem előtt tartó átalakítás (például Magyarország) között váltakozó folyamatok ellentétéről (egyebek mellett a román „sokterápia nélkül” módozat zűrzavaráról), a pénzügyi vagy piaci stabilizáció változó sikereiről (egy Csehországtól Bulgáriáig terjedő skálán, ahol Magyarországnak a középheyezéssel kell beélnie), a privatizálás különféle technikáiról és dinamikájáról stb., stb. A gazdasági váltás kulcsa: a privatizálás kevés helyen élt az átfogó és tartós eredményeket kínáló, bár lassabb lefolyású megoldással: a külföldi tőke bevonásával (Magyarország, Észtország – ahol a „közös vállalatok” intézménye azt bizonyos mértékig már a rendszerváltás előttről

előlegezte). Másutt inkább egyszerűbbnek látszó, gyorsabb, politikailag népszerű vagy csoportérdekelt formákkal próbálkoztak: dolgozói részvényes, káder-, illetve klientúra alapú („vad”) magánosítás. Ezek valódi tőkeerő híján – akár egymással párosítva – általában nem váltották be a privatizáláshoz fűzött össztársadalmi reményeket: az újsütetű tulajdonosok rendre csődbe vitték a cégeket – vagy hozzá nem értésből, vagy azért, mert túlonként saját zsebre dolgoztak. A külföldi tőkét is a saját érdeke vezeti, de felméri a körülményeket. Nem véletlenül főként ott kér részt a lehetőségekből, ahol a privatizálást egy ütemben kíséri az intézményi és az infrastrukturális átalakítás (Magyarország, Csehország, Észtország, Szlovénia), ilyen esetben akár közvetlen befektetésre is kész. E nélkül legfeljebb a kiterjedtebb piac reményében kockáztat (Lengyelország), vagy ha potomon veheti kézbe a stratégiai szektort, mint valamikor a gyarmatokon (Románia, Bulgária). Magyarország ezen a téren nem panaszkodhat: itt az 1989 – 1997 közötti időszakra nézve a külföldi befektetés abszolút nagyságrendben is jelentősen meghaladta valamennyi kelet-közép-európai ország szintjét, az egy főre eső dollárértéket tekintve pedig toronymagasan kiemelkedik (legkevesebb kétszeres értékkel).

Az intézményi kör részének is tekinthető banki szféra váltása még inkább rászorult a nemzetközi támogatásra; a hitelbiztonság kiépítése mindenütt hosszú, nehéz utat járt be. A posztoszocialista ipar és gazdaság átmenetileg valamennyi országban megsínylette az átalakítást, főként ami a húzóágazatot adó exportot illeti: a korábbi termékszerkezet elvesztette egész kelet-európai „közös” piacát (mint például a magyar Ikarusz-buszok), miközben a nyugati értékesítésre – néhány kivétellel – már csak a termékminőség okán sem gondolhatt. Szinte „katasztrófa sújtotta övezetté” vált mindenütt, máig kiható válságpotenciállal, a túldimenzionált és elavult technológiával dolgozó nehézipar (így egészében Románia).

A politikai rendszerváltás: reform-baloldal és polgári jobboldal, populizmus és demokrácia

A politikai rendszerváltás a diktatúrát reprezentáló kommunista és „munkás”-egységpártok uralmát félresöpörő pártpluralizmus mentén zajlott – több-kevesebb sikerrel. A pluralizmus ugyanis magába foglalta az eredeti formációnál kitartó vagy osztódással létrejött, a demokráciából részt kérő reform-utódpartokat. „Autochton” kommunista pártok működnek még ma is viszonylag jelentős választói támogatással Észt- és Csehországban, valamint Szlovákiában, de soraikba kell számítani – a programok minden reformista propagandája mellett is – Iliescu román „szociális demokrata” tömegpárt-formációját és a bolgár „szocialista” pártot. „Reformszocialisták” és „reform-szociáldemokraták” mint visszatérő kormányerők Magyarországon, Horvátországban, Lengyelországban, Litvániában, illetve mint kisebb súlyú koalíciós partnerek Szlovákiában, Szlovéniában és Romániában nyertek teret, kiszorítva a történelmi szociáldemokrata próbálkozásokat. A „reform”-pártok hiánytalan reformkedve és nyugat-orientációja nemegyszer levitézlett kérdések és új típusú konjunktúra-lovagok fél-illegitim haszonszerzését takarja. E változat igazi iskolapéldája a szlovén titóista partizánutódok harmadik nemzedékét: a volt „ifjú kommunistákat” felsorakoztató, a rendszerváltást szinte egészében levezénylő „liberális–demokrata” párt megállíthatatlan tarolása. (A szlovén kommunisták középnemzedéke „szocialista” színekben, veterán rétege pedig „nyugdíjas”-pártként tartósította jelenlétét.) Hogy az „utódpartok” nem csak a hagyományos „baloldalra” sorakoznak, annak ékes bizonyossága a kapitalizmus kritikáját sovén idegengyűlölettel párosító „Nagy-Románia” párt a Ceaușescu-féle nemzeti kommunizmus örökében. Kisebbsúlyú, a maguk környezetében mégis jelentős, hasonló formációk: Funar „nemzeti egységpártja” ugyancsak Romániában, vagy a szlovák, valamint a szlovén „nem-

zeti” párt”, illetve a cseh „köztársaság-párt”. A pártpalettán „jobboldalinak” számító, még-hozzá jobbszélén elhelyezkedő erők amúgy nemegyszer koalícióban szerepelnek együtt az utódpartí „baloldallal”. „Autentikus”, Le Pen-i értelemben vett szélsőjobb-szerveződést jelentősebb súllyal Magyarországon és Lengyelországban találunk.

A polgári pártszerveződések általában új elemek a régióban, a diktatúra egykori ellenzékéből nőnek ki, vagy klasszikus párthagyományokat újítanak fel, zömmel élesen anti-kommunista ideológiával és programmal. Egyúttal az utódpartókhoz képest jóval tagoltabb, változékonyabb csoportot képeznek, fő súllyal kispártokból. Ilyen kispártokat sorakoztat fel a szűkebb körű balliberális tábor Magyarországon, Lett-, illetve Lengyelországban és Szlovákiában. A szlovén utódpartí „liberálisokat” tehát nem számítjuk ide, miközben a polgári spektrumon belül jelentkező polarizáció az utóbbiakat is balra sodorhatja (Magyarország: SZDSZ). Jobboldali liberalizmus alig mutatkozik – inkább középre helyezkedő vagy konzervatív irányba váltó néppárti formációk részjegyeként (lásd: Csehország, Baltikum, Románia; a magyarországi FIDESZ második fejlődése). Autentikus konzervatív pártok a populista trendre hajló, egyben korrupció ellen nem védett paraszt- és kisgazdapártok kivételével (Lengyelország, Románia, Magyarország, Baltikum) már csak kispárti elaprózódásban (kereszténydemokraták) vagy rövid életű választási, illetve gyűjtőpartí formációban (Lengyelország: „Szolidaritás” stb.) figyelhetők meg. (A magyarországi régi MDF-re nincs rálátása az áttekintésnek!) Konszolidált reformpolgári párterőt az eddigiekben csak a cseh „demokratikus polgári” párt (V. Klaus) és a magyar FIDESZ (Orbán V.) képvisel. Jobboldali szociáldemokrata áttérés mindössze Szlovénián, Lettországon belül sikerült, illetőleg kormánypárti formátummal: Csehországban, ahol a mélyen és utolsó lehelleltéig kompromittálódott kommunista pártnak a reform kísérletére sem volt ereje. A régió két pontján: Horvátországban, illetve Szlovákiában egy-egy „erős ember” (F. Tudjman, V. Mečiar) körül kialakult, politikailag diffúz hatalmi koncentráció (az elemzőnek a bizonyára téves Berlusconi-hasonlat jut eszébe) riasztotta időlegesen a pluralista konszolidáció bel- és külföldi híveit. A hatalomért vívott demokratikus küzdelem az első szabad választásokon természetesen egyöntetűen a polgári-antikommunista erők javára dőlt el, utóbb azonban jogaiba lépett a ciklusonkénti „váltógazdálkodás” – az eredményekkel a maga szempontjából mindig elégedetlen tömeg és a sikeres ellenpropaganda jóvoltából. Az első rendszerváltó kormányok bukásának okai között ott szerepelt egyébként a polgári politikusok tapasztalatlansága is. Elmondható: a kelet-közép-európai ciklikus váltakozásnak semmi köze sincs a nyugaton is jelentkező váltógazdálkodás üteméhez: általában éppen fordított irányban működik. A kommunista rendszerek kényszer-zubbonyából kiszabadult nemzetek, országok fejlődése, ha jelentős különbségekkel, eltérő ütemben is, célirányosan, végeredményben konszolidált formában halad. A rendszerváltás nyilván visszafordíthatatlan, ebben maguk a reformista-posztkommunista utódpartók is érdekeltek. A demokrácia sokoldalú kiteljesedése mellett nem kevésbé fontos cél: a rendszerváltásnak szociális értelemben se legyenek vesztesei, csak győztesei. Vagy másképpen: a mindenoldalú felzárkózás a nyugathoz. A nyugat ebben hathatósan segít az euroatlanti felzárkóztatás programjával és lépésenként történő valóra váltásával (NATO-és EU-csatlakozási folyamat). Szociális területen vagy mentális kultúrában mindenesetre még a leghaladottabb országok is messze állnak a célok megvalósulásától.

A kisebbségek a rendszerváltásban

Két világháború békediktátumának döntései, melyek az új államhatárok között a vesztes államok rovására rendezték át a kisebbségek „Köztes-Európáját”, még a 20. század első

felől valók, a politikai előzmény felelősségét terhelik. A kelet-közép-európai diktatúrák saját, közös bűne 1945 után azonban, mind győztes, mind pedig vesztes oldalon az etnikumokkal való lélektelen és cinikus bánásmód – hol azok nemzeti elnyomásával és sanyargatásával (Szovjet-Baltikum), hol politikai elmarasztalással, hol létezésük tagadásával, hol csak a pozitív megkülönböztetés mellőzésével. Súlyl szerepel az elemzésben a határon túli magyar, illetve német kisebbség helyzete, sorsa is. A rendszerváltás az elnyomott, semmibe vett kisebbségek, a függésben tartott etnikumok szempontjából nem feltétlenül vagy nem azonnal jelentette a felszabadulást: érdekérvényesítésük esetleg akkor ütközött újra éles formában a domináns hatalmi és többségi környezettel. Véres többségi–kisebbségi konfliktusok borították el a föderációs határok mentén felbomlásnak indult Jugoszláviát. (Az itt bemutatott áttekintés csak Horvátország, illetve Szlovénia vonatkozásában tér ki az övezetre, mint ahol a rendszerváltás egyáltalán időben elindulhatott, így azonban kimarad belőle a teljesebb etnikai kép.) Románia, Szlovákia nemzeti többségének egyes csoportjai szabad utat engednek például a magyarelles hangulatkeltésnek. Romániából a politikai határzár felszabadulása kitelepülő németek, magyarok tömegeinek nyit utat. Ugyanakkor eljutnak a nemzeti függetlenség lehetőségéhez a balti „szovjet szövetséges” köztársaságok (új kisebbségként jelentős számú, bár meglehetősen amorf, politikailag passzív orosz lakossággal), és legitim önszerveződés útjára lép a diktatúrák szorítását túlélt, helyben maradó kisebbségek sora Lengyelországtól Bulgáriáig, beleértve Romániát is. A rendszerváltás eredménye önmagában a kisebbségi körkép népeségarányának, demográfiai örökségének és távlatainak valós felmérése. A romániai vagy a szlovákiai pártpalettan a magyarság jelentős számarányának megfelelő, kormánykoalíció-képes szerveződések, s mellettük a bulgáriai török–pomák koalíciós párt, ha egyelőre nem is alkotmányban rögzített kisebbségi jog alapján állnak, a kisebbségi érdekérvényesítés kiemelkedő fórumai a tárgyalat régióban. A töredéklétszámú kisebbségek számára több országban törvényileg biztosított szimbolikus parlamenti hely vagy a magyarországi kisebbségi önkormányzati rendszer hozadéka ehhez képest elég keveset nyújt a kollektív identitás megőrzése és elmélyítése szempontjából. Az alapvető jogbiztosítás és a politikai, illetve civil szervezeti sokoldalú aktivitás együttesen a kulcsa a továbbélésnek. Kisebbségi vonatkozásban sem érte még el a rendszerváltás azt a fejlődési maximumot, ami a pluralista demokrácia lehetőségeiben rejlik.

Komáromi Sándor

Az Európai Unió és az USA mint partnerek a nyugat-balkáni interetnikus konfliktusok kezelésében

Lehne, Stefan: Die Europäische Union und die USA: Gibt es gemeinsame Visionen für die interethnischen Beziehungen in der Region Westlicher Balkan? = Südosteuropa Mitteilungen, 2003. 6. H. 15–19. p.

Az Európai Közösség és az Amerikai Egyesült Államok együttes fellépése a volt Jugoszlávia etnikai konfliktus-sorozatának megfékezése érdekében – NATO-szinten és azon túl – kezdetben a jól-rosszul egyeztetett rögtönzés vegyes formáit és vitatható eredményeit mutatta. „Kész receptje” a helyzetre egyik félnek sem volt, egyszerűen a Milošević-féle nagyszerb politika és háborús kaland akciói és katasztrofális következményei által kikényszerített gyakorlati lépéseket tették meg, még így sem túlságosan „elkapkodva”. Az első fellépés joga és kötelessége természetesen Európa osztályrésze volt. Az USA, tulajdonképpen a boszniai fázisban, már csak az európai próbálkozás várható fiaskója láttán

kapcsolódott be a folyamatba, hogy át is vállalja a vezető szerepet. A közös munkálkodás nem volt mentes sem némi konfúziótól, sem a transzatlanti viszony alapfeszültségeitől, a stratégia vonatkozásában azonban kialakult a határozott nézetazonosság: nem az etnikumok végső szétválasztása (azaz, mintegy az áldatlan nagyszerb politika folytatása), hanem az együttélés feltételeinek újrateemtése a cél. A beavatkozás fő fegyveres erejét és logisztikáját (légicsapások, Daytoni Szerződés stb.) valóban az USA képviselte, az Európai Unió a katonai létszám biztosításával, illetve humanitárius és egyéb vonatkozásban mellékszereplőnek számított. Mindazáltal a kölcsönösség így is a siker feltétele volt.

A koszovói helyzet pacifikálásával a balkáni békefolyamat visszafordíthatatlanná vált, noha a további konszolidáció az atlanti békéltetők jelenlétét és közreműködését azóta is folyamatosan igényli. Ez azonban már egy másik szakasz, amelyben a balkáni válság a távlatra szóló megoldás felé halad: a konszolidált demokrácia útján jár az önállóságát elnyert Horvátország, illetve Szlovénia; kétségtelenül törekeny, de kezelhető politikai rendezés vált elérhetővé Bosznia-Hercegovinában, és efelé tart Koszovó is. Végül, kétségkívül a sokéves beavatkozás utóhatásaként végre összeomlott a miloševići rendszer, az eredeti konfliktus fő forrása.

Az új szakasz vonása: az amerikai készenlét visszafogása – mind katonai, mind pedig egyéb szintéren, ezzel párhuzamosan a feladatahoz felnövekvő Európa szuverén cselekvése. Ennek biztos jele volt például 2003. év tavaszán az Unió részéről a katonai ellenőrzés felvállalása Macedóniában az albán zavargások megfékezése során, vagy az Európa Tanács ajánlkozása a bosznia–hercegovinai stabilizációs szerep átvállalására. Az amerikai részvétel valamilyen szinten ugyanakkor továbbra sem nélkülözhető, azaz a két erőközpont egymásrautaltsága nem veszítette aktualitását. Különös tekintettel Koszovóra, ahol az albánok szemében az USA a „felszabadító”; ezt a presztízszt nem lehet átruházni Európára.

Az európai vezérszerep alapvetően egyébként a térségre kiterjesztett integrációs tervben szervesül. A 2000. novemberi zágrábi EU-csúcs deklarálta: a balkáni államok bármelyike számára nyitva áll a megfelelő feltételek mellett és megfelelő időben történő csatlakozás lehetősége. E lehetőség realizálása az etnikai ellentétek újraeleződésének is legbiztosabb ellenszere, a szilárd megbékélés és a teremtő együttműködés hathatós eszköze. A terv gyakorlati megvalósulásának állomásai a „stabilizációs és csatlakozási folyamat” mentén helyezkednek el, és két- vagy többoldalú egyezmények útján válnak elérhetővé. Csak ez lehet a jövő útja, attól függetlenül, hogy az EU különböző felelősségi, cselekvési szintjeiről eredő kapcsolattartás és moderálás zavarai vagy az ügyintézés bürokratizmus a olykor maguk is hátráltatják az előrehaladást. Az európai–amerikai együttműködést illetően a vártnál is jobb a tapasztalat: a meglévő véleményeltérések és nézetkülönbségek mindenkor áthidalhatók, és az előforduló vitafolyamat alapvetően rezisztens a transzatlanti különböző, eseti feszültségeivel szemben (például az iraki stratégia kérdésében).

Komáromi Sándor

Polgári és etnikai identitás: Horvátország esete

Sekulic, Dusko: Civic and Ethnic Identity: The Case of Croatia. = Ethnic and Racial Studies, 27. vol. May 2004. 3. no. 455–483. p.

A szerző szerint a volt Jugoszlávia népeinek körében az etnikumra mint az eredet által meghatározott tényezőre tekintenek. Az egyén identitása komplex jelenség, amelyet ne-

héz meghatározni. Az identitás ortodox nézet szerint egy egyéni jellemző, amely az egyént mint központot állítja szembe az őt körülvevő világgal. Az egyének és identitásuk a szociológia számára a társadalmi környezettel állandó interakcióban születnek meg. A nemzeti identitás az identitásunk dimenzióinak egy olyan mezője, melyen sok dimenzió vagy identitás kerül egymással átfedésbe. A nemzet mint domináns politikai identitás és a lojalitás középpontja, relative új történelmi jelenség. A nemzeti identitás kontextuális függőségét a szociológia és a nacionalista gondolkodás különbözőképpen határozza meg. A nacionalisták a nemzeti identitás nem létezésének empirikus tényét annak elnyomásával és alárendelésével magyarázzák. Az a tény, hogy a horvátok nem fejezték ki nemzeti identitásukat minden helyen és minden történelmi időszakban, annak következménye, hogy idegen uralkodók sikeresen elnyomták. A nemzeti identitás a nacionalista számára ugyanazt a szerepet tölti be, mint a hívő számára a vallás. A szociológiai megközelítés számára a kontextus sokkal inkább értékekkel teli jelenség. A nemzeti identitás csak egy az identitások közül, nincs privilegizált helyzetben a többi identitáshoz képest. Minden egyénnek nagyszámú identitása van, és a nemzeti identitása pusztán az egyik közülük. A jugoszláv identifikáció mindig egy „szélesebb” identifikációként volt jelen azok számára, akik el akarták kerülni a szűk etnikai identifikációt.

A cikk amellet érvel, hogy a Jugoszláv állam széthullásával a jugoszláv identifikáció új funkcionális megfelelője jelent meg, a „polgári identitás”. Ez az új polgári identitás lehetőséget ad az embereknek, hogy kifejezzék a szűken vett etnikai identifikációtól és az első posztkommunista időszakra jellemző intenzív etnikai újjáéledéstől való távolságtartásukat. A cikk érvelésének empirikus alátámasztására az 1995-ös Világ Értékelmérés Horvátországra vonatkozó adatai szolgálnak.

Hans Kohn (1961) volt az első, aki a nyugati és a keleti típusú nacionalizmust rendszerként különböztette meg egymástól. A nyugati típus hosszú evolúció eredménye, ahol az állam megelőzte a nemzet kialakulását. A keleti típusú nacionalizmus esetében a nemzeteket nem már meglévő államok hívták életre, hanem azok ellenében jöttek létre. A szerző, H. Kohn a nyugati polgári nacionalizmusra és a keleti etnikai nacionalizmusra vonatkozó állításai ellenére, ezt a megkülönböztetést kontinuumként kezelte, amelynek megfelelően a lakosság megosztható.

A polgári identitás egy jól körülhatárolt területhez, törvényekhez, intézményekhez, egységes politikai akarathoz, a nemzet tagjainak egyenlő jogaihoz, közös értékeihez, hagyományaihoz vagy ahhoz az érzéshez kötődik, hogy az embereknek össze kell tartaniuk. Az etnikai identitás a közös származáson vagy pontosabban közösnek tartott származáson alapszik, és azon, hogy az emberek így egy népnek tartják magukat. Bár a történelem során mindvégig az etnikum ősi (etnikai) fogalma dominált, és volt „normális”-ként elfogadott, de a polgári identitás egyes elemei is mindig jelen voltak. Ellentétben a háború előtti Jugoszláviával, a kommunizmus köztársaságot alkotó nemzetek számára egy egyenlőségen alapuló államszerkezetet ajánlott. A kommunista győzelem Jugoszlávia föderalizációját eredményezte. Kezdetben a föderalizáció pusztán a Kommunista Párt társadalom feletti dominanciájának álcája volt, míg a Kommunista Párt maga is föderalizálódott, és nemzeti vonalat mentén megszolgált. Jugoszlávia föderalizációját az 1974-es Alkotmány rögzíti, mely az országot egyenlő jogú egységek köztársaságává alakította, melyeket belülről a Kommunista Párt vezetett. A nemzeti identitás a politikai rendszer egyik legfontosabb szervező eleme lett. A kommunista politika következtében megszaporozódtak az identitások. A szerbek, horvátok és szlovének mellett megjelentek a macedónok (1948), a montenegróiak (1963) és a muszlimok 1963-ban (mint etnikum, nem mint vallási identitás). Ezek a csoportok voltak Jugoszlávia államalkotó nemzetei. A köz-

társaság gondolata vonzó volt sok kisebb nemzetiségi csoport számára, mint pl. a görögöktől és a bolgároktól fenyegetett macedónok vagy az identitásukban máshova kötődő (albán, magyar, zsidó, olasz, cseh, török stb.) nemzetiségek számára. Tito 1952-ben levelezésében azt írja, hogy szeretné látni, mikor Jugoszlávia egyetlen néppé válik, akár csak az amerikai nép.

A szerző bemutatja, hogy a jugoszláv identifikáció a kommunista Jugoszláviában egy multifunkcionális jelenség volt. Az egyik funkciója azok számára biztosított kivezető utat, akik el akarták kerülni a szűk etnikai identifikációt. A Jugoszláv állam szétesésével a jugoszláv identifikációt és a jugoszláv eszmét „...szinte kizárólag a szerte a világon szétszóródott, kyszámú emigráns kör, közösség tudata őrizte meg.” Ennek az eszmeiségnek a funkcionális megfelelője a „polgári” identitás formáját öltve emelkedik az etnikai identitás fölé. Ez a megkülönböztetés, amely többé-kevésbé a modern nyugati politikai irányzatokból származik, beszűrődik és áthatja az identifikációs folyamatokat. Ez a polgári identifikáció, amely a jugoszlavizmus funkcionális megfelelője olyan értelemben, hogy lehetőséget ad az embereknek, hogy kifejezzék távolságtartásukat mindattól, amit a szűk etnikai identifikáció és az intenzív etnikai újjáéledés jelent, különösen abban az összefüggésben, hogy kiutat jelent a kisebbségi státusból ugyanúgy, ahogy a valamikori jugoszláv identifikáció is tette.

Az etnikai identifikációt nem lehet politikai kontextusától és történelmi helyzetétől, körülményeitől elválasztva analizálni. A kommunizmus hanyatlásával összefüggő etnikai újjáéledés első fázisa után Horvátországban tanúi voltunk az identifikáció újrendeződésének, és egyre inkább észlelhető az európai környezetnek mint kontextusnak a jelentősége. A polgári alkotóelem áthatja az etnikai identifikációt, és egyre jobban behálózza. Az identifikáció jövője a történelmi és politikai körülményektől függ majd.

Bosznay Csaba

Nemzeti kisebbségek a posztkommunista Lengyelországban

*Fleming, Michael: National Minorities in Post-Communist Poland.
London, Veritas Foundation Publication Centre, 2003. 370 p.*

Michael Flemingnek a lengyel kisebbségpolitikával foglalkozó tanulmányait már többször szemlélte a *Kisebbségkutatás* (2002/4: 1043–1045, 2003/2: 463–464), most a fiatal brit kutatónak a rendszerváltozás utáni Lengyelország (1989–2000) néhány nemzeti kisebbségének (zsidó, fehérorosz, német) helyzetét összehasonlító aspektusban vizsgáló könyve is eljutott hozzánk.

A könyv bevezető fejezetében (Introduction, 1–25. p.) a szerző tisztázza a nemzeti kisebbség fogalmát (ebben az Európa Tanács meghatározását fogadja el), majd indokolja, hogy miért éppen a fenti három nemzeti kisebbséget vizsgálja. A német és a fehérorosz kisebbségben közös vonás az, hogy a két nemzetiség hasonló lélekszámú, mindkettő túlnyomórészt falusi környezetben él, mindkettőnek a településterülete az anyaország szomszédságában van. Ugyanakkor Lengyelország két különböző régiójában vannak, ami társadalmi és gazdasági következményekkel is jár, különböző mértékű anyaországi támogatásban részesülnek, és különböző a nemzetiségi öntudatuk szintje. A zsidók az

előbbi kettővel szemben városlakók, távol élnek anyaországtól, és támogatást élveznek a diaszpórától is. Mindezek a hasonlóságok és eltérések jó feltételeket teremtenek az összehasonlító vizsgálat számára. Megjegyzendő még, hogy a lengyel állam mindhárom kisebbséget ugyanabban a törvényi keretben kezeli.

A kisebbségek aránya az összlakossághoz képest Lengyelországban alacsony. 1992–1993-ban a hivatalos adatok szerint a lengyelországi összlakosságnak csupán 1,2 százaléka tartozott a nemzeti kisebbségekhez (a fontosabb kisebbségek ezer főben: németek – 260, ukránok – 70, fehéroroszkok – 76, cigányok – 25, litvánok – 9, szlovákok – 5, zsidók – 3), de az egyes nemzetiségek aktivistáinak a becslése szerint sem haladja meg az 5,1 százalékot. A nemzeti kisebbségek területi eloszlása egyenetlen. A fehéroroszkok az ország keleti részén laktak, Białystok városától keletre és délre. A németek zömmel nyugaton élnek, bár a nagyobb városokban mindenütt előfordulnak. A zsidók többsége Varsóban él, de vannak zsidó közösségek Łódź, Katowice, Wrocław, Gdańsk és Kraków városokban is. Meg kell említeni persze, hogy Lengyelország csak a II. világháború után és annak eredményeképpen lett ilyen nemzetiségi szempontból csaknem homogén állam: közrejátszott ebben egyrészt az, hogy a náci kiirtották a zsidó lakosságot, másrészt az, hogy Lengyelország mintegy 150 mérfölddel nyugatabbra került, elveszítve egykori keleti határvidékét. A II. világháború előtt a lakosságnak legalább 31 százaléka a nemzeti kisebbségekhez tartozott, köztük – az 1931. évi népszámlálás adatai szerint – 5 millió ukrán, 3,1 millió lengyel, 1,9 millió fehérorosz, 800 ezer német és 200 ezer litván. A nemzetiségek területi elhelyezkedése fontos tényező e különböző társadalmi csoportok kommunizmus utáni helyzetében. Lengyelország ugyanis egyenetlen fejlettségű ország, a keleti részek elmaradottabbak, a nyugatiak fejlettebbek. A települések legmagasabb egy főre eső jövedelemmel rendelkező 20 százaléka nyugaton, míg a legalacsonyabb egy főre eső jövedelemmel rendelkező 20 százaléka keleten van. 1989 után a külföldi befektetések a nagyvárosok, továbbá a nyugati, a délnyugati és a központi régiókba irányultak, míg a keleti régiók alig láttak belőle valamit, ami Lengyelország gazdaságföldrajzi egyenetlenségeit tovább mélyítette.

Az I. rész a lengyel nemzetiségi kérdés történetével, azon belül is a kisebbségi lét jogi és gazdasági kereteivel foglalkozik. Az 1918-ban létrejött új Lengyelország kezdetben nem volt nemzetállam, a többségi lengyelek és a tekintélyes számú kisebbségi népcsoportok között a két világháború közötti időszakban sokszor feszült, sőt ellenséges volt a viszony. Kezdetben azonban az 1921. évi liberális alkotmány széles körű jogokat biztosított a kisebbségeknek. 1934-ben Lengyelország mégis felmondta a Népszövetséggel kötött egyezményt, amely a lengyelországi nemzeti kisebbségeknek fokozott védelmet biztosított. Ennek oka az volt, hogy a lengyelországi német kisebbség a lengyel kisebbségpolitikát bíráló petíciók özönével árasztotta el a Népszövetséget, miközben a németországi lengyel kisebbségnek nem volt módja bírálni a német kormány nemzetiségi politikáját. Az 1935. évi lengyel alkotmány már határozottan ellenséges volt a nemzeti kisebbségekkel szemben. A lengyel nemzetiségi kérdést a II. világháború „oldotta meg”: a zsidókat a németek elpusztították, a háborút főleg a Szovjetunió területén átvészelt mintegy 350 ezer zsidó számára az 1946-os kielcei pogrom tette világossá, hogy jobb, ha a tengerentúlra vagy az újonnan alakult Izraelbe távoznak. A határmódosítások és a németek kitelepítése „megszabadította” Lengyelországot az ukrán, a fehérorosz és a német kisebbség zömétől. A Lengyel Népköztársaság (1944–1989) korszakában az egységes lengyel nemzet elve uralkodott, a könyvben tárgyalt három nemzetiség mégsem részesült egységes elbánásban. A potsdami konferencia határozata értelmében kitelepítettek az új lengyel határokon belüli területről 5 millió németet. A fehérorosz lakosságcsere-egyezmény keretében 36 ezer lengyelországi fehérorosz költözött át Szovjet-Fehéroroszországba. A lengyelorszá-

gi zsidó népességet a háború alatt megtizedelték a németek. Az 1939. évi 3,35 millió lengyelországi zsidóból 1945-re 369 ezer maradt életben, zömmel szovjet területen. A Lengyelországba visszatérők többsége tovább vándorolt az USA, Izrael vagy más államok felé. Míg 1946-ban még 240 ezer zsidó volt az országban, 1948-ban a Központi zsidó Bizottság már csak 88 ezerről tudott. Az 1946. évi népszámlálás szerint az ország 23,9 millió lakosából 20,5 millió volt lengyel, 2,3 millió német, 390 ezer más nemzetiségű és 417 ezer meg nem állapított nemzetiségű. Az 1944–1947 közötti évek politikája arra irányult, hogy Lengyelországból homogén nemzetiségi összetételű országot csináljon. Ennek legbrutálisabb eszköze a lakosság kitelepítése volt, de más eszközökkel is éltek. Például a Białystoki vajdaságban 1944 végén még 105 fehérorosz nyelvű általános iskola volt, 1947 decemberében pedig már csak 7. Nem maradtak hatástalanul a nemzetiségek helyzetére a Lengyelországban a II. világháború után még évekig működő fegyveres ellenállási mozgalmak sem. Az Ukrán Felkelő Hadsereg 1947-ben kelepcébe csalta és megölte Karol Świerczewski tábornok hadügyminiszter-helyettesét; megtorlásul a hatóságok fől-dig rombolták az ukrán falvakat a Beszkidekben, a lakosságot pedig szétszórták a nyugati, a németektől megtisztított területeken (ez volt a hírhedt Visztula-akció). Az illegális ellenállási mozgalom egyik jobboldali lengyel szervezete, a Szabadság és Függetlenség a Białystok környéki fehéroroszok ellen indított akciókat, mert úgy vélték, hogy a fehérorosz lakosság túlzottan szimpatizál a kommunista hatóságokkal. E szervezet akciói során fehérorosz falvakat rombolt le, és fehérorosz nemzetiségű lakosokat végzett ki. A fehéroroszok harapófogóba kerültek: a nemzeti homogenizálásra törekvő hatalom szemében nemzetiségük miatt váltak ellenségé, az antikommunista ellenállási mozgalom pedig politikai szempontból látott bennük ellenséget.

Az 1947. évi választás után a homogenizálási politika enyhült, 1947–1948-ban számos zsidó szervezet és intézmény újjaalakult, a Zsidó Vallási Egyesület 38 zsinagógát tartott fenn, vallási iskolákat működtetett, és időseket támogattott. A hatóságok liberalizmusa részben annak tudható be, hogy Moszkva ekkor Izrael-barát politikát folytatott, főleg azonban az a magyarázata, hogy az előző évek kisebbségpolitikája olyannyira „eredményes” volt, hogy a nemzeti kisebbségek eddigre eljelentéktelenedtek. A hatalom ekkortól már csak akkor használta fel a nemzetiségeket, ha szüksége volt rá. Sztálin halála után a kommunista pártvezetés kezdeményezte fehérorosz és német szervezetek megalakítását természetesen kommunista pártellenőrzés alatt. A zsidók helyzete másként alakult: 1956-ban, Hruscsov titkos beszéde után a lengyelországi sztálinizmus bűneit igyekeztek a kevés zsidó származású pártvezető nyakába varrni. 1957 és 1960 között 30 ezer zsidó vándorolt ki, az addig fennmaradt 9 zsidó iskolát is bezárták. Ekkor azonban politikusok és a média zöme nyilvánosan még elítélte az antiszemita megnyilvánulásokat. Új szakasz kezdődött azonban az 1967-es hatnapos háború után, amikor Moszkva egyértelműen az arab szövetségesei mellé állt, és „anticionista” kampányba kezdett, amelyet a lengyel kommunisták is átvettek. Az 1968-as márciusi diákmegmozdulásokban részt vevő zsidó származású egyetemistákra hivatkozva nyíltan antiszemita tisztogatásba kezdtek, amelynek következtében újabb 20–25 ezer zsidó hagyta el Lengyelországot. Ezek már többnyire valóságilag közömbös, teljesen asszimilált, lengyel kultúrájú emberek voltak, akik zsidóságukra éppen a kiközösítés következtében ébredtek rá.

A fehéroroszokkal szemben nem folytathattak nyílt kampányt, de aktív kisebbségellenes politikát folytattak velük szemben is. A fehérorosz lakosság gazdasági kényszerből egyre nagyobb számban települt városokba, ahol nemzetiségi oktatás már nem volt. A fogyatkozó létszámra való hivatkozással a falusi iskolákban is csökkent a fehérorosz nyelvű oktatás lehetősége. 1973-ban a białowieżai néprajzi múzeumot is felszámolták, a ki-

állított tárgyakat Ciechanowiecbe szállították, ahol mint északkelet-lengyel regionális emlékeket mutatták be. A németek létszámát a lengyel politika igyekezett minimalizálni. A német–lengyel tárgyalásokon a lengyelországi német kisebbség kérdését a Vöröske-reszt hivatalnokainak a hatáskörébe utalták. Amikor azonban az 1970. évi megállapodás-ban a nyugatnémet kormány elismerte az Odera–Neisse-határt, a lengyel kormány több ezer polgárának engedélyezte, hogy Nyugat-Németországba távozzék.

A három nemzeti kisebbség tehát különböző módon tapasztalta meg a lengyelországi „létező szocializmust”, ennek következtében más és más kondíciókkal kezdte életét a posztkommunista periódusban. A könyv második fejezete adatokkal bőségesen alátá-masztva ezt az időszakot mutatja be.

Az európai kisebbségi jogi normák bevezetése nem jelentett automatikusan szabad fej-lődést a nemzeti kisebbségeknek, mert ezekkel élni a gazdasági lehetőségek függvényé-ben tudnak, márpedig ezek igencsak különbözőek a három vizsgált nemzeti kisebbség esetében. Gazdasági szempontból az újból magára találó németiség Opole (Oppeln) vidé-kén előnyös helyzetben van, német beruházások nagy arányban történnek a térségben, számos korábbi gazdasági emigráns is hazatér, hogy otthon hasznosítsa külföldi tapasztalatát és összegyűjtött keresményét. A fehérorosz kisebbség számára a posztkommunis-ta gazdasági viszonyok nemzeti katasztrófát jelentenek. Lakóterületükön nincs említésre méltó beruházás, a mezőgazdaság elhúzódó válságban van, törzsterületüket nem érinti egyetlen olyan fejlesztési terv sem, amely valami életeséllyel és jövedelemmel kecsegtet-ne. Mindezek a tényezők a fehérorosz nemzeti kisebbség előrehaladott eltűnését eredmé-nyezik. A zsidó kisebbség főleg Varsóban koncentrálódik, bár vannak fontos közösségek Wrocławban és Łódźban is. A varsói ulica Twarda környékén van a zsidó kulturális élet központja, azonban itt sincs külön zsidó negyed.

A szerző hangsúlyozza: a német és a zsidó kisebbség újjáéledése a posztkommunista időszakban annak is köszönhető, hogy mindkettő erős múlt-tudattal rendelkezik, míg a fehéroroszoknak gyakorlatilag nincs történeti tudatuk.

Zoltán András

A fehéroroszok Lengyelország felől nézve

Radzék, Ryszard: Belarusy (Pogład z Pol'šcy). Měnsk, Čnykklapedyks, 2002. 130 p.

Ryszard Radzik neves lengyel szociológusnak fő kutatási területe a társadalmi makro-struktúrák, ezen belül is elsősorban a nemzet. Ez irányú tanulmányaiban gyakran fordult az egyik legellentmondásosabb európai nemzetképlethez, a fehéroroszhoz. Fehérorosz tárgyú tanulmányai és könyvei közül többet is ismertettünk már a *Kisebbségkutatás* há-sábjaiban (2001/4, 131–134; 2002/4, 991–992, 996–999). Ez irányú munkássága nem ma-radt visszhang nélkül magában Fehéroroszországban sem, ennek ékes bizonyítéka az is-mertetendő fehérorosz nyelvű kötet, amely Ryszard Radzik válogatott fehérorosz témájú tanulmányait tartalmazza. A fehérorosz fordítás megjelenése annál is inkább figyelem-re-méltó, mert a szerző egyáltalán nem szépíti a fehérorosz valóságot, hanem objektív képet igyekszik rajzolni kutatása tárgyáról, tehát megállapításai korántsem mindig hízelgőek a fehérorosz társadalomra, illetve annak elitjére nézve.

A könyvet alkotó tanulmányok a fehérorosz nemzeti tudat fejlődése körül szerveződve veszik szemügyre a XIX–XX. századi fehérorosz társadalom fontosabb jellemzőit. A

nemzetté válás folyamatának gyengeségeit kutatva, ennek három főbb okát látja: a fehér-orosz népi kultúra tartalmában, a társadalmi szerkezetben és a mindenkori államhatalomnak a fehér-oroszokhoz való viszonyában. A fehér-orosz paraszti társadalomban nem volt helye a nemzeti ideológiának. A saját nyelv, a szokások iránti kötődés, az etnicitás nem fejeződött ki szervezett formában, hanem csak az idegenekkel való szembesülés során tudatosult. A szituációtól függően a szembesülés során a nyelv, a vallás, az öltözet, a szokások vagy a társadalmi osztályhoz való tartozás vált fontos tényezővé. Jellemző a fehér-orosz paraszti társadalomra a történelmi tudat hiánya vagy alacsony foka. Ebből adódóan könnyen idomultak a mindenkori államhatalom követelményeihez: lengyel uralom alatt éppoly könnyedén vallották magukat lengyelnek, mint orosz uralom alatt oroszoknak. A modern fehér-orosz irodalmi nyelv csak a XX. század elején kezdett formálódni, megteremtői helyi nemesek voltak, akik a korabeli önmeghatározásuk szerint „litván (vagy rutén) nemzetiségű lengyelek” voltak („gente Lithuani/Rutheni, natione Poloni”). 1905 előtt (amikor a cári hatóságok tiltották) a fehér-orosz paraszti társadalomhoz el sem jutott az új irodalmi nyelv, 1905–1914 között túl csekély volt az irodalmi produktum ahhoz, hogy a parasztságra is hathasson; a népiskolákban pedig csak az I. világháború alatt vezették be a németek az általuk megszállt fehér-orosz lakosságú területeken. Ráadásul a fehér-orosz nyelv közel áll az oroszhoz, a lengyelhez és az ukránhoz is, megértési nehézségei a fehér-orosz parasztnak a szomszéd népekkel nem voltak. A paraszti kultúránál magasabb kultúra nyelve lengyel volt, vagy orosz. Közép-Kelet-Európában általában a nyelv volt a nemzetképző tényező. Fehéroroszországban csak az 1920-as években nyílt lehetőség arra, hogy a fehér-orosz nyelvet az iskolai oktatás és a kultúra, valamint az államigazgatás nyelvévé tegyék, igaz, csak a nyelvterületnek a Szovjet-Fehéroroszországhoz tartozó felén. Az évtized végén azonban itt is meredek irányváltás következett be, a fehér-orosz nyelv és kultúra ismét háttérbe szorult. A társadalom szerkezete sem kedvezett a nemzeti mozgalomnak. Galíciában az ukrán nemzeti eszme hordozójává vált a görög katolikus papság, a litvánoknál pedig a római katolikus, a fehér-oroszoknál azonban ilyen réteg nem alakult ki, mivel a görög katolikus egyházat Moszkva 1839-ben erőszakkal felszámolta, s ezáltal az ortodoxiába visszakényszerített fehér-orosz lakosság az oroszosítás áldozatává vált. A kezdetben főleg tanítókból álló fehér-orosz népi értelmiség kialakulásának hamar véget vetett a bolsevik forradalom. Kialakult ugyan egy fehér-orosz bürokrata réteg, azonban ez nem hasonlított a hagyományos lengyel vagy orosz értelmiséghez. Ez a fehér-oroszországhoz való tartozását néprajzi, regionális adottságnak tekintette, és nem is volt más, mint a központi szovjet bürokrácia nemzetietlen provinciális kiadása, amely szorosan kötődött a moszkvai centrumhoz és annak jóváhagyása nélkül semmit sem kezdeményezett. Ez a réteg nem válhatott nemzetalkotó tényezővé. A fehér-orosz nemzeti mozgalom gyengeségét a cári politika is okozta, amely az ortodox hívőket mind oroszoknak tekintette, és nemzeti kérdésekben fennállásának csaknem teljes ideje alatt képtelen volt a kompromisszumokra. Csak 1906 után, a fehér-orosz nyelvű sajtó engedélyezése után indulhatott meg a nemzeti mozgalom, amely aztán az 1930-as évekbe ismét lehatárolt. Az 1920-as évek nemzeti fellendülése azt bizonyítja, hogy a fehér-orosz nemzeté válás lehetséges lett volna, ha nem akadályozza meg a cári, illetve a bolsevik politika.

Zoltán András

A közel-keleti béke göröngyös útja és a félresikeredett „útiterv”

(Az izraeli–arab konfliktus újabb fejleményei)

*Bernstein, Reiner: Die „Road map” und die blockierten Wege zu einem Nahostfrieden.
= Internationale Politik und Gesellschaft, 2003. 4. H. 110–130. p.*

Az izraeli–palesztin konfliktus központi kérdése: a palesztin politikai szuverenitás elérése rendre kimarad az állandósult összecsapások kapcsán folyamatossá vált elemzések tematikájából. Tulajdonképp a „Négyek” 2003-as „útiterve” sem tér ki erre érdemben. Nem érintették a tartalmában sokáig homályban maradt „Oslói megállapodások” sem, amely a béke kimunkálását a szembenálló felek kölcsönös felelősségére bízta. Ezt akkor palesztin részről aránylag konstruktív megközelítésnek gondolták, s nem kötötték magukat az önrendelkezést illető konkrét ígéretekhez.

Az oszlói alkukísérlet döntő eleme volt, hogy a két fél levegye a kérdést a nemzetközi politika napirendjéről. Ez felelt meg akkor legalábbis Izrael vélt érdekének: évtizedes nemzetközi bábáskodás után a napi cselekvés független alakítása, belpolitikai témává avatása. A stratégia az újraéledő palesztin intifáda, a napi véres áldozatokat követelő összecsapások és provokációk ellenére az izraeli politika fő elemévé vált, és Ariel Sharon miniszterelnök személyében következetes képviselőjére talált. Törekvései bizonyosága annak, hogy az izraeli „héjak” egyáltalán nem békültek meg a palesztin önrendelkezés gondolatával; mára még a nagy nehezen kialakított részautonómia is romokban hever, ehelyett 2002 óta visszavonhatatlanul épül a Jordán nyugati partjáiig nyúló, a palesztinok számára életfontosságú víztartalékokat is elkerítő „biztonsági kerítés”.

Az izraeli kormány a nemzetközi közreműködés újrafelvételét célzó „útitervvel” kapcsolatban haladéktalanul megfogalmazta nézetét, jó néhány kemény „kikötéssel” a közreműködés esetleges felvállalását illetően. Ezek legelsősorban az új (főként nyugati parti) telepekkel, valamint Izrael saját biztonságának védelmével kapcsolatos saját érdekérvényesítés jogára vonatkoznak, azaz tulajdonképpen szinte „felfalják” az útitervet. Sharon így próbálja sarokba szorítani és az izraeli elképzelésekre áthangolni a saját belső problémáikkal (az USA: Irakkal, Oroszországgal: a belügyeivel, az EU: a keleti bővítéssel, az ENSZ: strukturális megújulásával) alaposan igénybevett „Négyeket”. Más oldalról az „útitervben” tudatosan mellőzött arab közösség igyekszik bekapcsolódni az egyelőre hamvába holt folyamatba, különös tekintettel a palesztin politika belső megosztottságára.

Az új próbálkozás veszélyeztetettségét látva, az érdekeltek ellenlépéseket mérlegelnek, így az Európai Parlament például a vonatkozó egyezményhez csatlakozott Izrael szankcionálását az emberi jogok és demokratikus elvek megsértése miatt. Ennek keresztülvitele azonban kétes, hiszen egy időben ezzel a mediterrán térség több arab országával kapcsolatban is fel kellene lépni hasonló okokból. Más egyebek mellett új elképzelés: ENSZ-„kék sisakosok” bevetése, megerősített ütközőzóna kialakítása, megvalósítása a térség szuverenitási viszonyai, mindenekelőtt pedig Izrael elzárkózása okán azonban kilátástalan. Izrael már a „Négyek” megfigyelőcsoportjának ténykedését is akadályozza. A helyzet úgy fest, hogy az 1967-ben előállt „kész tények” az izraeli megszállás alá került területeken visszafordíthatatlanok. A cionizálás feltartóztatathatatlan folyamat, a tájak, városok ideológiai kisajátítása és a jogos palesztin érdekelttség tagadása ma már szinte teljes körű. Ebben a folyamatban együtt halad a politikai és a vallási ideológia. Ez az amalgám hosszú időre győztes minden civil békevágy és békekövetelés fölött.

Az izraeli nemzeti ideológia mára kiváltotta a „biztonsági” kérdés egész érvrendszerét, a kormányzat ezt már csak külpolitikai használatra tartja fenn. A zsidó politikai önrendelkezés számára „Israel állam” fogalmát felváltotta az „ország” képzete. Barak, korábbi miniszterelnök kompromisszumkészsége az egész történetben rövid epizód marad. Sharon verbálisan fenntartja ugyan ígéretét valamilyen palesztin államiság támogatására, ez azonban soha nem jelentené a teljes palesztin függetlenség elismerését. Az izraeli politika magától nem mond le az izraeli nép „bölcsőjének” egyetlen négyzetkilométeréről sem, különösen a Nyugati Partot illetően, amelynek birtokjogát az izraeli–jordániai határvonalra vonatkozó nemzetközi döntések ellenében minden módon igazolni is próbálja, mint ahogy Kelet-Jeruzsálemét is (1950-es demarkációs vonal). Izrael azzal került igazán nyeregbe, hogy 1988-ban Jordánia a PSZF javára lemondott a Nyugati Partról, amit így de facto senki földjének tekint. A vitatott területekre azóta kiterjesztették az összizraeli közigazgatást.

Oslo óta a palesztinok tökéletesen kiszolgáltatottak az izraeli diktátumnak, ugyanakkor nem mondtak le az önrendelkezési politikáról, csak ez frakciókra hullik. De mindannyian hisznek ügyük igazságában és szembenállásuk erkölcsi fölényében, továbbá abban, hogy a világ jobbik része mellettük áll. Az izraeli politika bekeményedésével párhuzamosan a palesztin közösségen belül is a radikális vonulat kerekedett felül, kész helyzet elé állítva a diplomatikus politizáláshoz szokott központi vezetést, mindenekelőtt Arafatot. A radikális átrendeződés új generációnak a frakciópolitikát keresztező műve, mindamelllett, hogy formálisan a „Hammasz” szervezet klasszikus szélsőségesei álltak mellé. Ez a generáció már a megszállás körülményei között nőtt fel, nem beszél egy nyelvet a „régiekkel” (a száműzetésből 1994-ben hazatért vezetéssel), a harag és gyűlölet közvetlen tapasztalati úton költözött belé. Ezeknél a fiataloknál érett be az okkupációt követően gyökeret vert iszlamista diskurzus. Ez a mai cionista nacionalizmus tökéletes megfelelője, ellenkező előjellel. Fundamentalizmusa nem vallásfilozófiai tételekből, hanem életérzésből táplálkozik, és egyúttal magával sodorja a sokáig szekularizáltak hitt tömegeket az előző nemzedékekből is. Az „új gárda” az „iszlám házának” tekinti ugyanazt az élőhelyet, amit Izrael is „házának” tekint, ugyanúgy a területi egységét szem előtt tartva, egyúttal a pániszlám megújulás hullámhosszán iszlám államot képzel el magának. Ezzel az izraeli–palesztin szembenállás két kultúra kibékíthetetlen ellentétévé fajul. A palesztin függetlenség kérdése időben annyival távolabbra kerül, amennyivel fokozódik a napi küzdelem ereje. Az iszlamisták erőnléte talán lecsökken annyira az izraeli ellencsapások súlya alatt, hogy nem képes a palesztin belső hatalomátvételt célzó lépések megtételére. Az elérhetetlen távolba kerülő szuverenitás kérdésében mindenesetre újra forgalomba kerülnek alternatív elképzelések is: közös izraeli–palesztin állam, izraeli–palesztin–jordániai föderáció stb.

A több centrumú palesztin mozgalom egyes frakciói (köztükük mérsékelt békeparტიak is láthatók) harcban állnak egymás között is, azonban, ha kell, Arafat ellen összefognak, keresztezik a taktikáját, zsarolják diplomáciai vereségei nyomán. A palesztin önkormányzat és parlament meglehetősen nagy konfúzióknak ad keretet. Arafat jó ideje ügyel-bajjal tartja fenn a palesztin hivatalos politika egyensúlyát, stratégiája eléggé megkopott, kezdeményezései mögött nincs belső támogatottság, ezért természetesen súlytalanok, miközben a véres provokációk és az izraeli megtorlás palesztin megtorlásának gyorsuló üteme diktál. De még inkább elszabadulnának a folyamatok az Arafat által nagy nehezen kialakított keretek nélkül. Ma nincs más esély a konfliktus megfékezésére, csak az „útiterv” óvatos programja. Bár közeli siker nem várható tőle, Európa és Amerika azonban nem ülhet összetett kézzel, és a vonatkozó térségben szembenálló felek is már túlságosan messzire mentek ahhoz, hogy megoldásra juthatnának a még egyszer felkínált nemzetközi békéltetés esélyei nélkül.

Háború és béke Afrikában

Kipre, Pierre: De la guerre et de la paix en Afrique. = Afrique contemporaine, 2003. 207. no. 133–146. p.

A szerző történész, oktatásügyi miniszter volt Elefántcsontparton.

Afrika manapság talán más kontinenseknél jobban szenved az erőszaktól, háborúktól. A különböző konfliktusok és erőszakos cselekmények vajon a békére nevelés hiányosságai-ból következnek?

Annyi bizonyos, hogy a tudatlanság és a másik nem ismerése hangsúlyossá teszik a különbözőségeket, kizárják a párbeszédet, és főleg az egyezségben élést. A békére nevelés ilyen értelemben segítené elő az egymással együtt élést. A dolgozat szerzője a háború és erőszak történelmi gyökereire kíván visszamenni ahhoz, hogy megkíséreljen javaslatot tenni a mai békére nevelés mikéntjére.

Történelmi antropológiai kísérlet az afrikai erőszak és háborúk feltárására

A háborúk és az erőszak okai és formái igen változatosak a földrész múltjában. Főként a szájhagyomány útján örökölt elbeszélések, hagyományok sűrűn emlegetik a „hódító hősöket”, illetve a „harcos népeket”. Tényszerűen a XVI. századtól a XX. századig zajló néger rabszolgaság és a gyarmatosítás állnak a háborús ideológia mögött. Az elmúlt évtizedek globalizáló divatja ugyancsak fölerősítette az emberek közötti kapcsolatok ellehetetlenülését.

A kontinens benépesüléséről szóló eredetmítoszok is háborús elemeket tartalmaznak. Jellemző a peulók története, melyben az ősszülők elhagyták gyermekeiket – maradandó szakadást előidézve így –, mert azok számukra ismeretlen nyelven beszéltek. De sok egyéb nép történetében is megtalálni a közösség hirtelen megszakadását valamiféle örökség (föld, vadászterület stb.) tárgyában támadt vita miatt. Az egyszerű konfliktus fölött mindig megjelenik az eposzi hős, aki rendszerint valami engedetlenséget szervezve hódít, vagy ellenáll. Különös képességgel rendelkezik egy új, erős, koherens közösség létrehozására (pl. Soundiata Kéita, Mali alapítója, Tchaka Zoulou és mások). Az eredettörténetek jó része még a gyarmatosítás előtti időkből származik.

A XVII–XVIII. század folyamán háborúztak, hogy rabszolgákra tegyenek szert, hogy kicserélhessék őket fegyverre vagy más európai árucikkre. A nélkülözések és járványok fokozták az erőszakot. Vagyis ezekben az évszázadokban háború és erőszak mintegy adaptációs eszközei voltak a megmaradásnak.

Az 1700-as években, főleg a tengerpartok mentén létesített királyságok vezető hőseinek egészen különleges árucikkekre (fegyverre, trónra, kelmékre stb.) volt szükségük ahhoz, hogy hatalmukat nyilvánvalóvá tegyék.

A XIX–XX. században az európai, gyarmatosító hódításokkal szemben föllépő hősnek megint csak kultusza alakult ki.

A gyarmatosítás utáni időszak történetét egészen az 1990-es évekig a voluntarista vagy autoriter nemzetállam jellemzi. Az „alapító atyák” képe alatt – gyakran valamiféle külső bátorításra – megvalósítják az állami erőszakot, azaz az átlag állampolgárt nem hagyják érvényesülni a politikában. Jellegzetes megnyilvánulás ekkor a katonai államcsíny. A hátkonfliktusok pedig jó érzelmi ürügyül szolgálnak ilyesmihez.

A ’80-as évektől azonban az erőszak monopóliumát elveszíti az állam, s az popularizálódik; szinte mindenütt polgárháború tör ki. Az ifjúság a legfőbb áldozat ezekben az esetekben,

hiszen gyermekként teljesítenek katonai szolgálatot. De bizonyos országokban a gyerekek az iskolában élik ki az erőszakot, az ő hatásos békére nevelésükkel lehet tehát megfordítani ezt a folyamatot. Hiszen általános lett az afroamerikai író hőse által kifejtett fölfogás: „Megértettem, hogy a világ azoké, akik erősek, bármilyen is a bőrük színe.” (Zora Neale Hurston).

Régi afrikai módok a konfliktusok kezelésére és megelőzésére

A béke mindennapi gyakorlatot képes kiváltani, vagy legalábbis reménységet egy közösség tagjai között az egymás iránti harmóniára. A XVIII. századi szövegekben, elbeszélésekben lesz általános a béke visszaállításának gondolata. Az elkerülhetetlen háborút megszüntető békére három módot tudott az afrikai ember: először is a falvak/törzsek/népek közötti szoros szövetség kialakítását; másodsorra: a „béke szerző” intézményét, hivatkozással valamiféle rokonságra; harmadjára pedig az ideális vezetőt. Ez utóbbi rendelkezik mindazokkal az erényekkel, mint pl. igazságosság, nagylelkűség, melyek élők és holtak szelleme számára elfogadottá teszik őt. Beszéde eszerint erőteljes, többes számú, szent. Jól ismeri a hagyományt és a történelmet; nem megoszt, hanem közelít. Szavai nem ébresztenek rossz emlékeket, mert „a beszéd öl”. Gyakran az istenek adománya, vagy küldöttként tisztelt és elfogadott ember volt a békét szerző vezető (Mungo Park, H. Barth, G. Binger). Hasonló módon a migráció is hosszú időn át békés módon zajlott le.

A konzervativizmus gyökerei is valahol itt húzódnak, és a politikai és társadalmi ellentéteken való túllépés vágya. Az afrikai technológia elmaradottságának fő oka abban állt, hogy a Nyugattal ellentétben a rövid háborúk nem adtak időt a technika fejlődésének, kivételként talán a hosszan elhúzódó rabszolgavadászatot, vagy az ún. öröklött ellenségeket (Krahn és Mano – Libéria) lehet megemlíteni. A háborúk nem is voltak annyira véresek, mint Európában vagy Közép- és Dél-Amerikában. Az afrikai népek többségének a háború nem népirtást jelentett, hanem önvédelmet vagy az alattvalók számának megnövelését. A gyarmatosítás előtti időszakban a társaságok békés célokkal, a családi, illetve kereskedelmi kapcsolatok kiszélesítésére hoztak létre vásárhelyeket, kereskedelmi utakat. Ebbe a kulturális közegbe érkezett a gyarmatosító; kezdeti barátságos fogadtatása pedig ellenségességre csapott át, amint kiderültek tényleges szándékai. Lassan – a XX. század folyamán zajló végtelen viták nyomán – a békének a kulturális alapjai is eltűntek.

A régi iskolarendszer kevésbé volt formális a mainál. A beavató férfiak csak általános receptet adtak a világ dolgaira vagy a közösségben uralkodó béke feltételeire. A napi gyakorlat, az ősökkel kialakított kapcsolat minősége adta meg a „békeszerző” hivatalos státusát. A béke alapjait ilyen módon az idő próbájának vetették alá, amihez nem hasonlítható a mai formális oktatás és a médiák térnyerése.

A béke oktatásának lehetőségei a kortárs afrikai oktatási rendszerekben

Nem lesz tartós a békére nevelésben önmagában az a gyakorlat, hogy a legkülönbözőbb törzsbeli gyerekek járnak nap mint nap ugyanabba az iskolába, vagy hogy a békéről szóló tanítás éppolyan tantárgyként jelenik meg, mint a matematika vagy a földrajz. Ehhez a népességnek újra érvényesítenie kell részvételét a kortárs államban, annak működésében/működtetésében. Erősíteni és mélyíteni szükséges a nemzeti integrációs és regionális folyamatokat olyan „cselekvőképes” személyek révén, akik elő tudják segíteni a népek békés egymás mellett élését.

Végeredményben a gyarmatosítás korszaka alakította ki a korábban dinamikus közösségek helyére az etnicitás zártabb kereteit, az állampolgárt. Afrika azonban nem képes önmaga jobban elsajátítani a demokratizmus szellemét, az emberi jogokat, és más demokratikus értékeket, és a közösség javára fordítani a béke eszméjét.

Különösen az 1990-es évektől kezdődően (az apartheid rendszer megszűnésétől Dél-Afrikában például), a mind több helyen létrejött pluralista hatalmi viszonyok között visszatértek a hagyományos konfliktusrendezéshez. Ennek jegyében vallási vezetők vagy az „életet hordozó” asszonyok szervezetei rendeznek megbékélési fórumokat, ahol mindenki kiöntheti a szívét, és követelheti a maga igazságát. Pierre Hassner szerint „az emberiség tagadása fölötti győzelem nem teljes, ha nem követi az együttélés elsajátításának művésze”.

Afrikában az állampolgárrá nevelésben küzdeni kell a tudatlanság és a másik megvetése ellen. A békére nevelés leginkább a független és szolidáris közösség kialakítására és elismerésére irányuló, endogén ismeretekből áll. Mindenekelőtt az ifjúság számára kell iskolaireform-kurzusokat tartani, ahol a felnőttekkel együtt elsajátíthatják a béke kialakításának, megőrzésének feltételeit. A participatív és interaktív pedagógia eszközeivel elsajátíthatják az állampolgári és emberi jogokat. A gazdasági és pénzügyi integráción túl létező kulturális integrációt is lehet tanítani, sőt tanulni a másik megismerésével és elfogadásával. S végül gyakorlati módon felelősségvállalásra kell ösztönözni a tanulókat és szüleiket a nem kormányzati szervezetekben és társaságokban, hogy így is fölvegyék a harcot a Boutros-Ghali által „ethnokratáknak” nevezett élőlökőkkel szemben.

Összegzőképpen elmondható, hogy az erőszak kultúrája jelen van az afrikai kontinens történelmében. Azonban mindig együtt élt vele a béke, melyre bizonyíték, hogy Afrika a legvéresebb évszázadokat is túlélte. Az említett kettősség kultúrája drámaibb manapság, mint valaha volt, totális és globális volta miatt. Az oktatás–nevelésben új eszközöket alkalmazva, a felelős állampolgárság alapelveit kell elsajátíttatni az afrikai társadalmakkal, hogy képesek legyenek elfogadni egymást, s ekképpen meg tudják alapozni a szolidáris együttélést. Ehhez nyújt keretet a Nepad, az „Új partnerség Afrika jövőjéért” (New Partnership for Africa’s Development), amely igyekszik a legjobban kihasználni az integratív afrikai kezdeményezést.

Kakasy Judit